Mensen zonder verdienste verdienen een fatsoenlijk leven

Geert de Vries

Met de verzorgingsstaat kwam een nieuwe elite in de Nederlandse samenleving. De socioloog Pieter Thoenes was in 1961 de eerste die dat opmerkte. De verzorgingsstaat verkeerde zijns inziens toen al in een staat van ‘voltooidheid’ en de nieuwe elite maakte op hem een indruk van ‘rustige vakbekwaamheid, van een te boven zijn van alle avonturierschap’. Maar hij zag in haar ook een ‘bescheiden aanzet tot een democratisch gecamoufleerde deskundigenelite’ en hij waarschuwde voor de gevaren van een meritocratie. Die gevaren behoefden toentertijd geen toelichting. Michael Youngs ernstige satire ***The Rise of the Meritocracy 1870-2033*** (Londen, 1958) was juist verschenen en prompt in het Nederlands vertaald onder de titel ***De juiste man op de juiste plaats: de opkomst van de meritocratie 1870-2033*** (Amsterdam, 1959). De strekking ervan lag Thoenes’ toenmalige lezers vers in het geheugen.

Al lezend in het recente rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid ***De verzorgingsstaat herwogen*** (Den Haag/Amsterdam, 2006) moest ik aan Thoenes denken. Het rapport ademt rust en vakbekwaamheid en het doet een aantal verstandige aanbevelingen. Maar het gaat goeddeels voorbij aan de gevaren waarvoor Young en Thoenes waarschuwden. Over de nieuwe elite of ‘staatsadel’ (een uitdrukking van Pierre Bourdieu) waartoe de auteurs, veel lezers van ***Waterstof*** en ook ik mede behoren, rept het rapport met geen woord. Over de gevaren van de meritocratie als een nieuwe en in sommige opzichten meer meedogenloze vorm van maatschappelijke ongelijkheid - een ‘racisme van de intelligentie’, volgens Bourdieu - zegt het rapport te weinig.

De verzorgingsstaat staat, zo wil het rapport, voor nieuwe uitdagingen: van economische en politieke mondialisering en van sociale en culturele heterogenisering. Deze uitdagingen kan de verzorgingsstaat het hoofd bieden door te verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden. Vooral de laatste twee functies vervult de verzorgingsstaat niet goed en ook niet modern genoeg. De Nederlandse

bevolking moet door meer en beter onderwijs hoger verheven worden wil ze de in de vaart der volkeren blijven meekomen. En dezelfde bevolking moet beter worden gemengd, in datzelfde onderwijs, maar ook in het arbeidsbestel en de sfeer van het wonen.

Wie is daar tegen? Ik, zei de gek. Althans ten dele. Waarom? Dat zal ik uitleggen. Ik zal me daarbij concentreren op wat het rapport met het Nederlands onderwijs voor heeft.

Zachtmoedige meritocratie

Het hoofdstuk over onderwijs ('Verheffen: naar een zachtmoedige meritocratie') begint met een politiek-filosofische beschouwing waarin onder meer Isaiah Berlin, Ronald Dworkin, Amartya Sen, John Rawls en Will Kymlicka worden aangehaald. De auteurs van ***De verzorgingsstaat herwogen*** zijn dus niet van de straat (maar Michael Young ontbreekt.) Ze bekennen zich tot het ideaal van een samenleving 'waarin***achievement*** het voornaamste verdelingscriterium is', oftewel een meritocratie. Maar dan wel met 'een element van zachtmoedigheid, gebaseerd op een fundamentele acceptatie van menselijke beperkingen'.

Behalve tot de meritocratie bekennen de auteurs zich ook tot de ***human capital***-theorie van onderwijs. Ze zijn hierbij in gezelschap van experts in de EU, de OECD en andere internationale gremia, en natuurlijk van Nobelprijswinnaar Gary Becker. Maar ze zijn zeker niet in gezelschap van Nobelprijswinnaar Kenneth Arrow. Onderwijs geven en onderwijs krijgen is in deze opvatting: investeren. Om in de economische vaart der volkeren mee te kunnen komen en liefst voorop te lopen moet je menselijk kapitaal vergroten. 'Verheffen' krijgt daarmee de invulling***human capital*** vermeerderen.

Nu wil het geval dat het Nederlandse onderwijs internationaal vergelijkenderwijs hoge reken- en taalscores bij zijn leerlingen bewerkstelligt en dus kennelijk al veel menselijk kapitaal produceert - en dat zelfs bij vergelijkenderwijs lage kosten. (Begin 2007 verscheen bovendien een studie van UNICEF waaruit bleek dat Nederlandse kinderen ook nog eens de gelukkigste kinderen ter wereld zijn: ***Child poverty in perspective***, Florence, 2007.) Er lijkt dus alle reden tot tevredenheid. Het betoog hapert hier dan ook even. Maar de auteurs nemen een nieuw aanloopje, bedenken dat het altijd beter kan en daarom ook beter moet, en constateren vervolgens dat er toch zeker relatieve ontwikkelingsachterstanden zijn, vormen van 'deviante socialisatie als gevolg van tekortschietende opvoeding' die kunnen, nee moeten worden aangepakt 'om het ontstaan van ontbindingsproblemen in latere

levensfasen te voorkomen'. Het betoog is op stoom, de juiste toon van welwillende bezorgdheid met een wolkje pedagogische strengheid is gevonden.

De aanbevelingen voor het primaire onderwijs volgen elkaar nu snel op: meer voorschoolse educatie; minder reformpedagogiek en meer klassikaal les; langere schooldagen; brede-schoolachtige arrangementen; meer naschoolse opvang. En 'opvang' alleen is niet voldoende, er moeten ook vóór en na schooltijd pedagogische doelen worden gediend. Ideaal is 'een samenhangend concept voor een sociaal-pedagogische infrastructuur voor kinderen van 0-12 jaar'. Of op straat spelen daar nog onder valt? Misschien wel, maar waarschijnlijk alleen onder gediplomeerde begeleiding en met een kringgesprek achteraf.

Wat het voortgezet onderwijs betreft is de analyse minder moralistisch pedagogiserend en meer sociologisch kritiserend. Ze is als analyse dan ook veel beter. Terecht breken de auteurs de staf over de hervorming van het lager en middelbaar beroepsonderwijs in de jaren negentig. De kloof met het algemeen vormend onderwijs is groter geworden, de doorstroming is bemoeilijkt, de schaalvergroting heeft anonieme leerfabrieken veroorzaakt. Tot mijn opluchting doorzien de auteurs ook het schijnprobleem van hoge percentages voortijdige schoolverlaters. Omdat men de lat van de 'startkwalificatie' de afgelopen jaren steeds hoger is gaan leggen, zijn die percentages opgelopen. Politici en publiek (gelukkig niet de auteurs van dit rapport) zijn gaan neerkijken op dit onderwijs. Het wordt disproportioneel bezocht door allochtone jongeren die toch al lijden onder stigmatisering en discriminatie. Het is helaas maar al te aannemelijk dat de devaluatie van het lager en middelbaar beroepsonderwijs in de publieke opinie te maken heeft met de 'verkleuring' ervan.

Wat aan de analyse in ***De verzorgingsstaat herwogen*** ontbreekt is het inzicht dat de devaluatie van het beroepsonderwijs mede een gevolg is van de expansie van het voortgezet onderwijs als geheel en van het algemeen vormend onderwijs in het bijzonder. Zoals Paul van Ostaijen schreef: '... de ene heer daalt/en de andere heer klimt...' Diploma-inflatie ontstaat als het gemiddelde niveau van in het onderwijs behaalde diploma's sneller stijgt dan het gemiddeld niveau van functie-eisen in het arbeidsbestel. Zoiets is moeilijk te bewijzen, omdat werkgevers onder omstandigheden van een buyers' market de kwalificatie-eisen zullen ophogen of althans hoger opgeleiden zullen aanstellen en daarmee het inflatie-effect onzichtbaar zullen maken. Het is zeer waarschijnlijk dat dit de afgelopen decennia in Nederland heeft plaatsgevonden. Door verdringing worden ceteris paribus de negatieve gevolgen van diploma-inflatie doorgegeven naar beneden toe, naar de

laagste onderwijstypen en laagst opgeleiden. In een duaal onderwijssysteem is dat de onderbouw van het beroepsonderwijs met de bijbehorende leerlingenpopulatie.

Wat kan men tegen de ongewenste degradatie van het lager en middelbaar beroepsonderwijs doen? De auteurs van De verzorgingsstaat herwogen zijn eerlijk genoeg om te erkennen dat het Scandinavische onderwijsmodel een oplossing zou zijn: ‘Doordat omvattende stelsels leerlingen met verschillende talenten langer bij elkaar houden, slagen ze er beter in om de verschillen in prestaties tussen leerlingen te verkleinen.’ Maar een pleidooi om in Nederland alsnog die richting in te slaan durven zij niet aan. Waarom niet? Omdat het huidige onderwijsbestel ‘op hoofdlijnen goed functioneert’, zo leest men verrassend en wat inconsistent gezien de eerdere analyse. Omdat er weinig steun voor is in het onderwijsveld (en in de politiek, zou ik daaraan toevoegen). Omdat er behoefte is aan bezinning, meer dan aan herstructurering. En omdat ‘aanvullende maatregelen’ kunnen volstaan. De auteurs hebben het niet aangedurfd om de duale structuur van het voortgezet onderwijs zelf ter discussie te stellen.

Staatspedagogiek

Wat stellen zij dan wel voor? De auteurs zetten hun kaarten op voorschoolse educatie, die op dit punt prompt ‘vroegschoolse’ educatie gaat heten, en op brede scholen met sluitende dagarrangementen. Alles zoals al eerder opgemerkt pedagogisch doordesemd en verantwoord, en onder regie van de overheid. ‘Door dit type ondersteuning als universele maatschappelijke dienst aan te bieden, wordt erkend dat de opvoeding van nieuwe generaties (mede) een publieke verantwoordelijkheid is.’ Het pleidooi wordt ondersteund door de bekende pretentie van de preventie (‘Hoe eerder ontwikkelingsstoornissen kunnen worden gesignaleerd.....’ en zo voort); door de volstrekt onzinnige opmerking dat Nederland een ‘kindonvriendelijk land’ zou zijn; door de boude suggestie dat kinderen en jongeren zich onder staatsregie beter kunnen ontwikkelen (‘...niet iedere leefomgeving biedt voldoende ontplooiingsprikkels’); en door de dan wel weer eerlijke erkenning dat een en ander ook moet helpen om de arbeidsparticipatie van vrouwen nog te verhogen. (Dat veel Nederlandse vrouwen niet voltijds wíllen werken bevalt de auteurs allerminst, zo blijkt ook uit andere passages. Ook bevalt het de auteurs niet dat studenten bijbaantjes hebben, en met even weinig argumentatie.) Een opmerkelijk pleidooi dus voor een verdere uitbreiding van het pedagogisch regiem en zelfs voor een soort staatspedagogiek.

Evenmin als de meeste andere Nederlanders houd ik van staatspedagogiek. Maar veel belangrijker is dat een uitbreiding van vroegschoolse, nevenschoolse en

naschoolse educatie alleen dan de gewenste desegregerende effecten kan sorteren als men die combineert met... een meer ***comprehensive*** onderwijsmodel als het Scandinavische! Anders zullen voor-, neven- en naschoolse arrangementen hetzelfde klassenonderscheid gaan reproduceren en produceren als het duale en gedifferentieerde Nederlandse onderwijsbestel zelf. De arrangementen zullen immers gekoppeld zijn aan de scholen en aan hun gesegregeerde populaties van ouders en kinderen. Het gevaar is zelfs niet denkbeeldig dat hoog opgeleide ouders, hun scholen en hun kinderen erin zullen slagen om hun voor-, neven- en naschoolse arrangementen tot 'rijkere' leeromgevingen te maken dan de arrangementen van minder hoog opgeleide ouders, scholen en kinderen, en uit de hele situatie dus nog een extra voordeel in de onderwijsklassenstrijd zullen weten te halen.

Verbinden door desegregeren

Zo verwijst de discussie over wat we in Nederland met onderwijs willen bereiken en hoe we dat willen (in termen van het rapport: 'verheffen') naar de discussie over wat we in Nederland met de sociale verhoudingen willen, en hoe ('mengen'). Het is een grote verdienste van het rapport dat het verband tussen deze twee discussies zo duidelijk blijkt. En het is interessant dat in het hoofdstuk over de sociale verhoudingen in Nederland: 'Verbinden: overbruggen van sociale afstand', het onderwijs een belangrijke rol speelt. Mijns inziens terecht zien de auteurs dat de sociale cohesie in Nederland wordt bedreigd, vooral die tussen autochtonen en allochtonen. We staan dus voor een 'nieuwe verbindingsopdracht'. Waar kan die opdracht het best gestalte krijgen? Op school en op het werk.

Wat het werk betreft beveelt het rapport een stringenter antidiscriminatiebeleid aan en dat is mij uit het hart gegrepen. Aarzelend ben ik over de suggestie dat, om op de arbeidsmarkt sterker te staan, allochtone kinderen op 'zwarte' scholen meer les moeten krijgen in 'soft skills'. Die blijken te bestaan in 'zaken als huishoudelijke planning, een stabiele woonomgeving, kledingonderhoud, voedselbereiding, (...) voldoende rust en ontspanning, (...) en goede lichamelijke conditie, mentale weerbaarheid'. En dan: 'Een te groot deel van de allochtone jongeren mist als ze van school komen de complexe vaardigheden die hiervoor vereist zijn.' Zo'n stereotype voorstelling van zaken draagt in het kwade geval bij aan de discriminatie uit die we nu juist willen bestrijden.

Wat de school betreft verwijst het rapport naar een belangrijke discussiebijdrage van de Amerikaans-Nederlandse socioloog Bowen Paulle ('Hoe kunnen we een geïntegreerde samenleving worden?', ***de Volkskrant***, 25 februari 2006. Paulle heeft

erop gewezen dat de nadelige gevolgen van onderwijssegregatie in ‘zwarte’ en ‘witte’ scholen in Nederland goeddeels ondervangen kunnen worden als men ervoor zorgt dat op scholen ‘witte’, sociaal sterkere kinderen in de meerderheid zijn. Dan trekken ‘zwarte’, sociaal zwakkere kinderen zich aan hen op zonder dat de prestaties van de ‘witte’ kinderen eronder lijden. Als toegift krijgen de ‘witte’ kinderen een rijker geschakeerde opvoeding, in plaats van te moeten opgroeien in hun Aerdenhoutse of Amsterdam-Zuidse enclaves en dito scholen. (Inderdaad, hier past: ‘niet iedere leefomgeving biedt voldoende ontplooiingsprikkels’). Sociale menging tilt dus het ***gemiddelde*** niveau van de onderwijsprestaties ***omhoog***! In dit laatste ligt een onderwijskundige argumentatie besloten die de auteurs van ***De verzorgingsstaat herwogen*** helaas niet ontwikkelen. Juist het onderwijskundige argument van een te bereiken niveaustijging kan immers gebruikt worden om de vrijheid van schoolkeuze niet af te schaffen maar wel in te perken en om alle ouders in Nederland ? rijk en arm, autochtoon en allochtoon ? ervan te overtuigen dat ze daarbij kunnen winnen. Nu laten de auteurs deze mogelijkheid liggen en buigen ze zoals zovelen het hoofd voor de sacrosancte vrijheid van onderwijs. Het is al vaker opgemerkt: de latente functie van de verzuiling in het Nederlandse onderwijs is dat ze autochtone ouders die al lang niet meer katholiek en protestants zijn, in staat stelt hun kinderen weg te houden van allochtone kinderen.

De andere moeilijkheid van Paulles voorstel is praktisch: sommige woonwijken en stadsdelen zijn te homogeen van samenstelling om een onderwijskundig optimale menging te kunnen bereiken. Het rapport beveelt woondesegregatie aan - zoals bijvoorbeeld in de Bijlmermeer wordt nagestreefd - en, conform Paulles recept, inzet van middelen en beleid op een schaalniveau boven dat van afzonderlijke scholen. Scholen in een heel stadsdeel kunnen met elkaar overeenkomen om de leerlingenmix op elke afzonderlijke school onderwijskundig optimaal te houden en gemeentelijke overheden kunnen daar een premie op geven. Met die premie kunnen scholen, in onderling overleg, ouders verleiden om niet toe te geven aan hun neiging om hun kinderen naar ‘witte’ scholen te sturen.

Dit zijn zeer goede adviezen. Ze kunnen werken op het niveau van het basisonderwijs. Ze zouden ook kunnen werken op het niveau van het voortgezet onderwijs. Maar dan zouden de auteurs tevens de moed gehad moeten hebben om daarvoor een ***comprehensive*** voortgezet-onderwijsmodel aan te bevelen. De winst daarvan ligt mede in de bijdrage die het kan leveren aan de sociale cohesie. Dit is onlangs nog gebleken uit een gedegen empirische studie van Andy Green, John Preston en Jan Germen Janmaat (***Education, Equality and Social Cohesion: A Comparative Analysis***

, Houndmills/New York, 2006; zie ook Janmaats discussiebijdrage ‘Lang leve de Middenschool’ in***Waterstof***, januari 2007). ‘Er bestaan heel sterke en significante correlaties tussen metingen voor onderwijsgelijkheid, inkomensgelijkheid en een breed scala van sociale-cohesiematen, waaronder algemeen en institutioneel vertrouwen, misdaad, burgerlijke en politieke vrijheden, ’ zo schrijven zij. ‘We kunnen met enig vertrouwen zeggen (...) dat er een causaal verband lijkt te zijn tussen hoe vaardigheden zijn verdeeld en de niveaus van cohesie in samenlevingen.’ Ik zou willen dat de auteurs van ***De verzorgingsstaat herwogen*** deze studie hadden gelezen. Dan hadden ze misschien de gevaren van een meritocratie meer principieel onder ogen gezien, in plaats van ze weg te poetsen met een dot zachtmoedigheid. Ook mensen zonder verdienste verdienen immers een fatsoenlijk leven.

Geert de Vries schreef onder meer Het pedagogisch regiem: groei en grenzen van de geschoolde samenleving (1993) ***en*** Nederland verandert: Over maatschappelijke ontwikkelingen en sociale problemen in het begin van de 21e eeuw (2000). ***Hij is verbonden aan de afdeling Sociologie van de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam. Dit is een licht bekorte versie van een artikel dat onder dezelfde titel verscheen in*** Beleid en Maatschappij ***2, 2007***.